

Muhammed Muhammed EBÛ MÛSÂ

Mürâca'ât fi Usûli'd-Dersi'l-Belâgî

Kahire: Mektebetü vebhetün li't-tiba'ati ve'n-neşr, Genişletilmiş Yeni Baskı, 2016. 464 sayfa. ISBN: 978-977-225-427-98.

■ İsmail ARAZ*

Cahiliye Arapları bir portreyi, olay ya da nesneyi başarılı bir şekilde lafız ve anlama sığdırmada üstün bir merhaleye ulaşmışlardı. Öyle ki Cahiliye dönemi şairi, uzun pasajlarla anlatılacak ya da tasvir edilecek herhangi bir temayı anlamı yoğun, lafzı öz birkaç beyitle ifade edebilmekteydi. Ancak Arapların sahip oldukları ve çoğu yerde gurur vesilesi olarak gördükleri beyan ve belagat tasavvurları, Kur'an'ın nüzülüyle beraber vahiy dilinin mu'ciz/erişilmez üslubu sayesinde farklı bir aşamaya evrilir. Farklı ölçeklerdeki meydan okumalara rağmen erişilmez olan kelâm-ı ilâhî'ye karşı koyan ya da benzerini getirmeye çalışan kimse çıkmaz. Arapları derinden etkileyen ve belagat yetilerini yeniden şekillendiren bu i'câz olgusu hakkında I./VII. asırda doğrudan bir çalışma yapılmaz. Ancak cem ve tedvin çalışmalarının ağırlık kazandığı süreçte ilimlerin teşekkül etmesi, beraberinde "*Kur'an'ı mu'ciz kılan husus ne olmuştur?*" sorusunu gündeme getirir. Bu soru kaçınılmaz bir şekilde Kur'an'ın geldiği dönemin Araplarının beyan ve belagat seviyelerini incelemeye tabi tutan bir dizi çalışmayı tetikler. Zira Kur'an'ın i'câzı, dönemin Arapçasının üstünlüğünü pekiştiren en önemli hadisedir. Söz konusu üstünlüğün saptanabilmesi ise tabii olarak ilgili dönemin edebî ürünlerinin tetkikini gerektirir. Bu farkındalıktan hareketle erken dönemden itibaren bir yandan Kur'an'ın hususi özelliklerini irdelemeyi esas alan tefsir ve i'câz çalışmaları, diğer yandan ise Cahiliye dönemi şiiirlerinin karakteristik özelliklerini belirlemeye ve anlamaya çalışan şiiir eleştirisi eserleri telif edilir. Câhiz'in (öl. 255/869) belagat ve şiiire dair konulara yer verdiği *el-Beyân ve't-tebyîn*'i, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (öl. 471/1078-79) şiiir eleştirisi ile i'câzı tam anlamıyla iç içe işlediği *Delâ'ilü'l-i'câz*'ı ve şiiir eleştirisi meselelerini belagat konu olan kavramlarla ele aldığı *Esrârü'l-belâga*'sı bu tür eserlere örnek verilebilir.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, E-posta: ismailaraz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>.

Bu açıklamalardan hareketle değerlendirme konumuz olan Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın *Mûrâca'ât fi usûli'd-dersi'l-belâgî* eseri, Kur'an'ın erişilmez yönünü yansıtmada büyük işleve sahip belagat ve belagatin en başarılı şekilde temsil edildiği ürünlerden bir tanesi olan şiirin önem ve gerekliliğini vurgulayan bir eser olarak karşımıza çıkar. Ezher Üniversitesi'nin önemli araştırmacılarından biri olan Ebû Mûsâ, belagat, şiir eleştirisi ve i'câzü'l-Kur'ân disiplinlerinde otorite âlimlerin eserleri üzerinden bu vurguyu yapar. Eser, zengin ve nokta atışı bilgilerle dolu mukaddimeler serisinin yanında birçok alt başlık içeren sekiz ana bölümden oluşur. Hülasa edecek olursak eser; Cürcânî'nin belagate yaklaşımı ve metin tahlilindeki yöntemi, anlamın anlamı (مَعْنَى الْمَعْنَى) kavramının delaleti, metinlerin arka planına ulaşmanın yolu, Cahiliye şiirinin orijinal olmadığı iddialarına karşı Mahmûd Muhammed Şâkir'in (öl. 1997) tutumu, Şâkir'in benimsediği tezevvuk metodu (مَنْهَجُ التَّذْوُقِ), İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) nahve dair görüşleri, Cürcânî ile Kâdî Abdülcebbâr (öl. 415/1025) arasındaki lafız-anlam meselesi, Kâdî'nin sözdizime (nazım) dair açıklamalarının Cürcânî'nin sözdizimi nazariyesiyle benzerliği, Cürcânî'nin metinleri tahlil etmede büyük önem verdiği zevkiselimin işlevi, Cahiliye şiiri ve Kur'an'ın i'câzı arasındaki bütünlük, Bâkîllânî'nin (öl. 403/1013) Kur'an'ın i'câzına yaklaşımı, Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) *el-Burhân* isimli eseri gibi birçok konuya yazarın sade dili ve akıcı üslubu eşliğinde yer verir.

Eserin adında geçen *ed-Dersü'l-belâgî* (الدَّرْسُ الْبَلَاغِي) terkihi her ne kadar ilk bakışta belagat ilmini çağırırsa da yazar bu terkiplerle genel anlamda edebî değeri yüksek metinlerin tahlilini ve saklı bilgilerin derinlikli bir analiz yöntemiyle açığa çıkarılmasını kasteder. Dolayısıyla o, eser boyunca klasik dönem âlimlerinin metinlere nasıl bir titizlik ve dikkatle yaklaştıklarını ortaya koymaya çalışır. Bu bakımdan eserin, belagat ilmine vurgu yapmaktan ziyade belagati muhtevî metinlerin -âlimlerin yaklaşımlarından hareketle- nasıl okunması gerektiğine odaklanan metin tahlili merkezli bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Yazar, metinlerin tek taraflı okunmasının yanlış olduğu; ilmî usullere uygun çok yönlü metin okumasının, metinlerdeki incelikleri keşfeden ve müellifin zihin dünyasına ulaşmayı sağlayan canlı bir okuma olduğu görüşündedir. Eserin tüm bölümlerine hâkim olan bu görüş, salt kurallara veya belirli tanımlara sarılıp kalan günümüz belagat okurlarını farklı metinlere yönlendirmesi yönüyle önemlidir. Nitekim yazara göre belagatin usul ve esasları sadece belagat kitaplarında değil, bununla beraber birçok ilimde mevcuttur. Tefsir, hadis, fıkıh ve şiir eleştirisinde, hatta bizzat şiirin kendisinde belagatin izleri saklıdır (s. 5). Dolayısıyla *Mufaddaliyyât* ve *Asmaiyyât* gibi antolojiler, Ebû Temmâm'ın (öl. 231/846) ve Buhtürî'nin (öl. 284/897) *Hamâse* adını taşıyan seçkileri belagatin özüne sahiptir (s. 5-6). Yazarın iddiasına göre şiir eleştirisi ve edebiyata dair eserler, henüz

incelenmemiş birçok belagat inceliklerini konu edinir (s. 6). Bu iddiasını desteklemek ve araştırmacılara yeni çalışma alanı yaratmak amacıyla İbn Tabâtabâ'nın (öl. 322/934) *'İyârü's-şîr'* isimli eserindeki bazı meselelere değinir. Böylece belagatin sadece kurallardan ibaret olmadığına, bunun da ötesinde bir metin tahlili ve keskin bakış açısıyla şiirlere nüfuz etme faaliyeti olduğuna dikkat çeker (s. 6-8). Belagat çalışmalarında ilk dönem âlimleri tarafından uygulanan ancak günümüzde göz ardı edilen husus da bunu teyit eder niteliktedir. Nitekim kadim ulema seçili şiirler üzerinde enikonu durmak (teemmül), bu şiirleri iyice incelemek ve derinlemesine ele almak bakımından ciddi gayret sarf etmişlerdir (s. 9). Bu bağlamda yazar, belagati muhtevi şiirleri incelemek için elzem olan, klasik dönem dil ve edebiyat âlimleri tarafından da uygulanan derin ve keskin bakış açısı üzerinde durur.

Belagat ve şiir eleştirisinde göz ardı edilen ve günümüzde çalışılması gereken meselelere atıf yaptığı bir dizi mukaddimeden sonra eserin *"Mürâca'ât fi cüzûri'd-dersi'l-belâgî"* isimli birinci bölümüne geçen yazar, burada kitapların nasıl okunacağını ve ilmin hangi usullerle tahsil edileceğini serimlemek amacıyla Cürcânî'nin *Delâ'il*'inden bir pasaj aktarır (s. 95). Ona göre âlimlerden her biri yazdığına, kendisinden önceki âlimlere katkı sağlamayı amaçlamıştır. Aslında bu yaklaşımıyla yazar, camit ve işlevsiz bir araştırma perspektifinin İslam medeniyetinin ilim geleneğinde yeri olmadığına atıf yapar. Onun halef selef arasındaki bu etkileşime ve sonra gelenin kendisinden öncekinin ilmini geliştirerek devam ettirmesine atıf yapması, günümüz araştırmacılarının üretici ve yapıcı bir ilim sürecine girmeleri gerektiğine yönelik ayrıca bir telmihtir. Eserin temel misyonu da klasik dönem âlimleri üzerinden bu üretici ve yapıcı ilim sürecinin zaruretini ortaya koymaktır. Dolayısıyla yazar, dikkat çektiği ince ve titiz inceleme faaliyetini Cürcânî'nin metinlere yaklaşımı üzerinden tasvir etmeye çalışır.

Unutulan veya ihmal edilen belagat köklerine dikkat çektiği *Usûlün belâgîyye tâihe* isimli ikinci bölümde yazar, metinlerdeki üstün edebî değerlerin anlaşılmasında idrak kabiliyetine ve dilin gramer yönünün hazmedilmesiyle beraber metinlerin tadılması anlamına gelen tezevvuk yetisinin önemine dikkat çeker (s. 131-133). Bu konuda Câhiz (öl. 255/869) ve Mahmûd Şâkir'den alıntılarda bulunan yazar, müphem metinlerin izaha kavuşması için aktif bir zihin ameliyesinin elzem olduğu kanaatindedir. Ona göre sorgulama ve eleştirinin hâkim olduğu dinamik metin okuması, okuyucunun faal akli ile metnin müellifinin faal zihin dünyasını bir araya getiren interaktif bir özelliği haizdir. Okuyucu ile müellifi bir araya getiren böyle bir okuma ise, tekrardan ziyade orijinal sonuçların ortaya çıkmasına olanak sağlar (s. 139). Yazar, müellifin zihin dünyasına yani bilgiyi inşa eden faal akla ulaştıran okuma sürecinin, aleyhte iddiaları çürütmede ve ilmî veriler elde etmedeki işlevine dikkat çekmek üzere Mahmud Şâkir'in Cahiliye şiirinin otantikliği meselesi

bağlamında yaptığı okumaları izaha geçer. Yazara göre Cahiliye şiirinin otantikliği aleyhinde ileri sürülen iddialar, Şâkir'i uydurma olduğu söylenen şiir başta olmak üzere sair İslami metinleri derinlikli bir şekilde okumaya sevk etmiştir (s. 140). Bu okuma sonucunda zahiri anlamlardan hareketle perdelenmiş anlamlara ulaşan Şâkir, metinleri tek taraflı değil, müellifin zihin dünyasını da hesaba katarak okumuştur. Yazar burada Mahmûd Şâkir'in okuma metodu üzerinden edebî değeri yüksek belîğ metinlerin her lafız ve anlamı üzerinde durarak derununa ulaşmayı sağlayan *tezevvuk* (ilmi tatma ve özümseme) eksenli okuma usulünün katkılarına atıf yapar (s. 140-149).

Günümüzde bazı akademik çalışmalarda nazım nazariyesi ve fesahatin mahiyeti gibi meselelerde karşı karşıya getirilen Kâdî Abdülcebbar ile Cürçânî'nin konuyla ilgili görüşlerini ele aldığı bölümde yazar, nazım teorisi ve fesahatin kaynağı konularında Cürçânî'nin -belki de farkında olmayarak- Kâdî'nin izinden gittiği görüşündedir (s. 231). Diğer bir anlatımla Cürçânî, Kâdî'nin nazım ve fesahate dair söylediklerinin aksini beyan etmemiştir. *Delâ'il*'de fesahate dair bazı pasajların doğrudan Kâdî'nin açıklamalarının eleştirisi olduğu görüşünde olan Mahmûd Şâkir'in açıklamalarına da yer veren yazar, onun bu konuda isabet etmediğine zımnen atıfta bulunur. Ona göre Kâdî'nin fesahat ya da sözün meziyetiyle ilgili aktardığı ve -kimi araştırmacıya göre- Cürçânî'nin tepkisine sebep olan açıklamaları, aslında muhaliflerinin ve Cürçânî döneminde yaşayan bazı Mu'tezilîler'in sözlerinden ibarettir (s. 235). Dolayısıyla Cürçânî, Kâdî'nin *Muğnî* isimli eserini okumamış, ona muttali olmamıştır. Sadece Mu'tezile'den bazı kesimlerin Kâdî'ye isnat ettiği görüşlerden haberdar olmuştur. Kâdî'nin görüşlerinin dezenformasyona uğratarak dönemin ilim merkezlerinden biri olan Cürçânî'de alanında tecrübe sahibi olmayan kişiler tarafından dillendirilmesi, Cürçânî'nin eleştirisine zemin hazırlamıştır. Yazarın bu çıkarımı *Delâ'il* ile *Muğnî*'de geçen bazı pasajların aynı olmasının sebebine de ışık tutar. Buna göre Cürçânî, Cürçânî'de dillendirilen iddialar ile Kâdî'ye isnat edilen görüşlerin birbirine karışması dolayısıyla aslında Kâdî'nin de benimsemediği, hatta karşı çıktığı görüşleri tenkide tabi tutmuştur (s. 239). Dolayısıyla Cürçânî'nin eleştirilerinin muhatabı hakikatte Kâdî değildir. Buradan hareketle nazım ve fesahat konularında Kâdî ile Cürçânî'nin görüşlerinin birbiriyle insicamlı olduğu sonucuna varan yazar, bu sonucu teyit etmek için her iki müellifin konuyla ilgili açıklamalarını aktararak beyânî yaklaşımın baskın geldiği bir yöntemle ayrıntılı olarak tahlil eder (s. 240-253). Bu konunun devamı niteliğinde olan eserin diğer bölümlerinde ise Cahiliye şiiri ve i'câz arasındaki bağlantıya (s. 287), Bâkılânî'nin i'câz anlayışına (s. 329) ve Zerkeşî'nin *Burhân* isimli eserindeki bazı meselelere değinen yazar (s. 383), alanda çalışmalarını sürdüren araştırmacıları yakından ilgilendiren birbirinden zengin açıklamalarda bulunur.

KİTAP TANITIMI

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Muhammed Ebû Mûsâ'nın *Mürâca'ât fî usûli'd-dersi'l-belâgî* isimli eseri, alanında uzman bir âlimin metinlere yaklaşımını yansıtan bir hususiyet taşır. Meselelere itinayla yaklaşan âlimlerin görüşlerini tetkik eden ve yorumlayan uzman bir âlimin açıklamalarından oluşan eser, klasik dönemde yazılmış pasajları şümulü bir şekilde izah etmesinin yanı sıra bu eserlere dönük çalışmalar yürüten günümüz araştırmacılarını aydınlatacak bilgileri haizdir. Bu özellik sayesinde eserin birbiriyle ilintili birçok alana hitap ettiği söylenebilir. Daha ayrıntılı ifade edilecek olursa eser; belagatin salt kurallar manzumesi olmadığına dikkat çekmesiyle belagat araştırmacılarına, edebiyat eserlerinin önemini vurgulamasıyla edebiyat araştırmacılarına, şiir eleştirisine yer vermesiyle şiir münekkitlerine, i'câzü'l-Kur'ân meselesini ele almasıyla müfessir ve kelamcılara, son olarak dil felsefesine değinmesiyle de nahivcilere hitap eder. Bunun yanında yazarın benimsediği berrak ve sade dil sayesinde eserin, söz konusu alanlara ilgi duyan talebelerin de dikkatini çekmeye aday olduğu ortadır. Ancak eser incelenmeden önce Ebû Mûsâ'nın, İslam medeniyetinde yer edinmiş âlimlere yaklaşımının idrak edilmesi gerektiği hatırlanmalıdır. Aksi hâlde İslam medeniyetinin zenginlikleri ve âlimlerin ilmî birikimleri üzerinde ayrıntılı olarak durduğu pasajların gerektiği gibi anlaşılması muhtemeldir.

